

АСАБЛІВАСЦІ АРФІЗМУ Ў ЦВЁРДЫХ ВЕРШАВАНЫХ ФОРМАХ

The article dwells upon the tendencies of Belarusian poetry inclination to arpheic images, symbols, attributes and auxiliaries in solving the meditative theme «Poetry and Poet», that helps the recipient perceive the harmony of sonnet beauty.

Еўрапейская мастацкая культура сфарміравалася з дапамогай архетыпаў дзвюх цывілізацый – антычнай (паганскай) і хрысціянскай. Уключэнне міфалогіі ў сферу мастацкай свядомасці заўсёды паглыбляе медытацыю верша. Такім чынам узвышаецца эстэтычная значнасць мастацкай рэальнасці, бо ў яе ўводзяцца дадатковыя элементы фантазіі і падтэкставасці. Не абыйшлі гэты творчы прыём і беларускія складальнікі санетаў.

Медытатыўнасць санетнага радка надзвычай імпануе беларусам, бо яна родная іх ментальнасці. І калі французскі санетыст Поль Верлен у сваіх творах разбурае прасторава-часавыя і лагічныя сувязі паміж прадметамі праз адмаўленне ад дзеясловаў, якія дакладна вызначаюць дзеянне (прыём характэрны для імпрэсіяністаў), то ў беларускай санетыстыцы, наадварот, існуе моцная павязь прасторава-часавых сувязяў. Мэта беларускага санетарыя – служыць не толькі высокаму, небнаму, але і звычайнаму, зямному характэру, а таму зямныя праблемы хоць некалькі і пацяснілі ўзвышаныя, небныя, усё ж часта аздабляюцца графнымі і глыбокімі медытацыямі, у якіх праяўляецца сутнасць быцця і ўключаецца вядомы эклізіястаўскі пастулат: «З праху выніклі і прахам абярнемся», або матыў смерці. Медытацыя ў санетах адбываецца на фоне бясконцай колькасці пераўтварэнняў, метамарфозаў, знешне адрозных рэалій, аб'яднаных адзіным першапрыныцыпам. Чалавечае жыццё – адзін з элементаў магутнай аналагавай сістэмы, і разам з тым яно само па сабе – скопішча прыпадабненняў, адлюстраванняў, вобразаў, дзе адно выяўляецца праз другое, а праз рэшту ўзнаўляецца цэлас.

Адна са значных медытатыўных тэмаў – «Паэт і Час». Вобраз паэта ў творах такога зместу ўвасоблены ў вобразах Прарока, Музыкі, Гусяра, Дудара, Арфея. Усе яны, на жаль, (акрамя Арфея) – асобы трагічныя, пакутныя, самаахвярныя, бунтоўныя. Арфею ж выпала больш шчаслівая доля – дарыць людзям толькі асалоду самазабыцця, супакою, медытацыі.

Мо таму ў VI стагоддзі да нашай эры антычныя інтэлектуалы, так званыя орфікі, заснавалі культ Арфея. Наогул, антычная міфалогія – самая універсальная матрыца быцця, якая і сёння выглядае актуальнай і нават дзёрзка свежай. Неверагодныя, цудоўныя і разам з тым напоўненыя невынішчальнай гістарычна-бытавой канкрэтыкай расповеды старажытных аўтараў не толькі ўзнаўляюцца на новым узроўні свядомасці (напрыклад, «Арфей спускаецца ў пекла» Т. Уільямса), яны становяцца модусам мыслення (як арфічная паэзія нямецкага паэта Р.-М. Рыльке).

Цікавую інтэрпрэтацыю міфічнага вобраза падае М. Бланшо ў сваім эсе «Погляд Арфея». Узаемаадносінны Арфея і Эўрыдыкі трактуецца ім як сувязь творцы і твора, бо, на яго думку, грэцкі міф сцвярджае тое, што «...дасягненні ў творчасці з'яўляюцца тады, калі аддаешся бязмежнаму вопыту глыбіні дзеля яго самога. Аднак глыбіня даецца не проста – яна раскрываецца ў творы. Але міф гаворыць і пра тое, што Арфею не суджана падпарадкавацца гэтаму апошняму закону: павяртаючыся да Эўрыдыкі, Арфей знішчае твор, які тут жа разбураецца, і Эўрыдыка ператвараецца ў цень».

Гісторыя Арфея, вытлумачаная на сотні ладоў, мае сваё адлюстраванне і ў беларускай культуры. Напрыклад, у айчынным літаратуразнаўстве ліра антычнага героя сімвалізуе чыстае, «натуральнае», незаангажаванае мастацтва. Аднак да нядаўняга часу гэтая праблема – якім павінна быць мастацтва – вырашалася адназначна: апяванне чыстае

красы мог дазволіць сабе альбо масціты мэтр, альбо пачатковец. Сацыяльнасць, грамадзянскі пафас, «подых часу», пад якім разумелася адпаведнасць гістарычным рэаліям, – наяўнасць ці адсутнасць гэтых прыкметаў – самі па сабе ніколі не вызначалі ўзроўню твора, не маглі і не павінны былі быць крытэрыямі мастацтва. Тым не менш, бурныя патокі вершаванай публіцыстыкі сцішліся толькі ў апошнія гады, якія, нарэшце, абудзілі ў запісных трыбунах лірыкаў.

Паэт спаўна выкарыстоўвае тут свае мастацкія здольнасці, бачыць не столькі прадмет ці з’яву, колькі глядзіць праз іх, праходзіць скрозь, вынікаючы ў іншых прасторы і часе, – здольнасць, якой надзяляў свайго Арфея Р.-М. Рыльке, лічачы яе галоўнай прыкметай сапраўднай паэзіі («Санеты да Арфея»).

Расійскі пісьменнік і філосаф А.Ф. Лосеў з гэтай нагоды адзначаў: «Мастацкае і эстэтычнае заўжды былі сімвалам супакаення і гарманізацыі пачуццяў... Падпарадкаванне, фізіялагічнае і псіхалагічнае, людзей і жывёлаў музычным уплывам і атрыманае адсюль ўзрушэнне або супакаенне, нават збаўленне – вядомы ўсім» [5]. Гэтае назіранне можна адрасаваць і музычнасці санетнага радка. Арфічнасць становіцца адасобленым выяўленнем музычнага пачатку, спрыяе душы паэта ў творчых парываннях быць бліжэй да паэтычных высяў, ідэалаў, гарманічнай і суразмернай духоўнасці. Арфізм – вечная тэма, распрацаваная ў антычныя часы («Метамарфозы» Авідзія) і – з не меншым поспехам у нашыя дні.

Вобраз Арфея стаў універсальным сімвалам у творчасці П.Б. Шэлі, Р.-М. Рыльке, М. Цвятаевай і іншых аўтараў. Праблему эстэтычнага супакаення, асалоды востра адчувалі Шьлер і Шапенгауэр. Арфізм стаў вызначальнай асаблівасцю і беларускай санетыстыкі, якая сама сабой закліканая служыць ідэям характа і ўзвышанасці. Але недаверлівы і абачлівы беларус у той жа час задумаўся: ці не ўяўная музыка Арфея ў ціхаплынным рэчышчы нашага слоўнага мастацтва? Не выпадкова ж Якуб Колас у паэме «Сымон-музыка» падкрэсліў непадабенства тыповых рысаў «беларускага Арфея» з тыповымі, прынятымі за эталон, рысамі сусветна вядомага вобраза мастака-вандроўніка, бо **наш** Арфей толькі носьбіт рысаў арфізму, а па сутнасці застаецца Прарокам. Найвышэйшую асалоду ён атрымлівае не толькі ад суладнасці гукаў у павевах роднага вятрыскі ці шуме лесу, бо навучыўся разумець настрой Прыроды і перадаваць яго людзям, але, галоўнае, для яго важна тое, што гукамі роднай мовы, яе характавом можна згарманізаваць унутраную музыку роднага слова і аповед аб родным краі.

Усё вышэйсказанае і стала прычынай таго, што беларускі санетны радок напоўнены меладычнасцю поўнагалосся (дарэчы, гэта адметная рыса старабеларускай і сучаснай беларускай мовы) і глыбокай філасафічнасцю. Рамантыкі ад прыроды, беларускія санетысты нібы нязмушана, без намаганняў надаюць вершам эмацыянальнае гучанне, але пры гэтым скіроўваюць кожную страфу санета ў зададзенае жанрам рэчышча глыбокай змястоўнасці, афарыстычнасці і медытатыўнасці. Так, у М. Багдановіча, Якуба Коласа, Я. Сіпакова, А. Звонака, Э. Валасевіча, М. Сяднёва, Алеся Салаўя і многіх іншых санетыстаў, для каго дарагая ідэя служэння народу, Радзіме, філасофскі глыбінны змест рэалізуецца праз ідэю адраджэння, выразна блізкай рэчаіснасці і рэальнай для беларусаў, а не абумоўленай нейкай віртуальнай рэальнасцю, як, часам, у еўрапейскай паэзіі пры ўслаўленні тэмаў «Паэт і паэзія» ці «Паэт і Час». Краса для беларускіх Арфееў не толькі сфера ўзвышанага, небнага, а сама Радзіма. Такую слушную думку сцвердзіў санетам «Арфей» паэт-эмігрант М. Сяднёў. За ўзор беларускага арфізму ён узяў славыты коласаўскі вобраз Сымона-музыкі, моц паэтычнага дару якога абуджае ў беларусах нацыянальную годнасць:

Такое музыкі яшчэ не чулі
загоны нашыя ў журбе вялікай,
Прышоў да іх з душою чулай
пясняр Арфей – Сымон-музыка [9].

М. Сяднёў нагадвае чытачу, што вобразам Сымона-музыкі Колас выявіў філасофска-

прарочы і лірыка-драматычны аспект народнага духу.

Акцэнтуючы ўвагу на інтэрпрэтацыі ў санетыстыцы вобраза паэта-песняра, немагчыма не ўзгадаць роздумныя радкі Янкі Купалы аб плёне паэзіі як здабытку грамадскім, а не толькі індывідуальна-мастакоўскім:

Плыве гэта песня ка мне і заве
І ў сэрцы звініць, як каса ў траве:
Ты так жа, брат, сееш... а дзе тваё жніва? [3]

Выразна ролю паэта ў грамадстве акрэсліў А. Сербантовіч у сваім санеце:

Паэт – яшчэ ніколі не паэт,
Калі, як Данка, да людзей не выйшаў [7].

Слушная тэза аб служэнні паэта не толькі мастацтву чыстае красы, а менавіта людзям выказана Э. Валасевічам у санеце, прысвечаным Максіму Багдановічу: «Паэт, згараючы, усё людзям аддае, / Сваёй Радзіме і свайму народу...» [1].

Грамадска-патрыятычныя матывы беларускія «Арфеі-санетысты» імкнуцца дасканала перадаць праз гарманічнае адзінства формы і зместу, інтанацыйную выразнасць верша, што дасягаецца паўтарэннем аднародных гукаў (алітэрацыя, асананс), звяртаюць пільную ўвагу на эстэтычную вартасць твора, ствараюць культ прыгажосці праз дасканалае і пластычнае выказванне паэтычнай думкі, музычнасць і «спеўнасць» санетнага радка, яго празрыстую, не зацемраную штучнымі вышукамі метафарычную і сімвалічную аздобленасць.

Не пазбегла беларуская санетыстыка ў цэлым ужывання музычных тэрмінаў і аксэсураў. А слова «песня» ў ёй стала не толькі сімвалам любові да радзімы, долі-нядолі роднага краю, а своеасаблівым топасам.

У санеце Янкі Купалы «Жніво» сустракаюцца выразы «жніўныя вечна старыя напевы», «спагадная нудная песня», якая «плыве», «заве», «звініць». Смелы эксперыментатар з рознымі вершаванымі формамі Уладзімір Жылка (ён – аўтар санетаў, трыялетаў, пентаметраў, гексамэтраў, вірале і верлібраў) шчыра хацеў дасягнуць у сваёй творчасці эстэтычных вышыняў. Яго санетныя радкі у большасці сваёй даюць аметафарызаванае ўяўленне навакольнай рэчаіснасці, «дыхаюць» непаўторнасцю ўласна паэтавага светабачання. Тым не менш, і гэты выдатны майстар не пазбег агульных тэндэнцыяў, і ў санеце «Максім Багдановіч» паспрабаваў «...песняй перавіць юнацтва леты...».

П. Пестрак у санетных радках, напісаных у «духаўздымныя» 60-я гады, таксама звернутых да Багдановіча, адзначаў: «Усё жыве, паэт, нягаснучай красою, / Усё звініць, як бомы ў песенным бары» [6].

Топас «песня» паэт увёў і ў апісальны, «вытворчы» санет «Зямля»:

Зямля мая! Палосак камяністых
Туга перажытая, адкінутая прэч
Народнаю, магутнай сілай плеч, –
Прышла ты, вольная, да песні трактарыста [6].

Шануе дадзены сімвал-топас паэт і даследчык беларускай літаратуры Алег Лойка. Аўтар шматлікіх баладаў і паэмаў, ён упадабаў і санет шэкспіраўскага тыпу, над якім шчыруе філігранна, удумліва, стараецца пазбегнуць трафарэтаў і стэрэатыпаў. Але і яго ўзяла ў палон традыцыя. У санеце «...Здзіўляюся, як многа перажыта...» паэт зазначае:

Я ўсё шукаю зорчку сваю,
Нібы не бачыў паміж зор ні разу,
І як, не тую, песню ўсё пяю,
Не чуючы ад іншых зор адказу [4].

Майстар байкі Э.Валасевіч вядомы і як стваральнік сатырычных санетаў, санетаў-баек, медытатыўных і гімнічных санетаў і іншых цвёрдых формаў верша. І ён таксама не адкінуў традыцыйнае ў пагоні за наватарскім:

І пошум ціхі нівы залацістай,
І ценькі перазвон блакітных васількоў,
Задумны гоман панаднёманскіх бароў –
Гучаць харалам вечным, урачыстым [1].

Тэндэнцыя да арфізму ў яшчэ большай ступені, чым у метраполіі, захавалася і ў санетыстыцы беларускага замежжа. У кароне санетаў «Мярэжа» Міхася Кавыля «ўтораць сэрцу строгія напевы», «іграе вецер на мільёнах струн». Алесь Салавей – уладар самага спеўнага санетнага радка – у санеце «Згода» нібы працівіцца арфічным напевам («Салодкіх песняў аб свабодзе, міры / ты чуў ці мала – іхняму паўтору / няма і краю...») [187, с.186], аднак верш «Мала», які напісаны ў адначасце з санетам «Згода», увесь прасякнуты арфічным настроем. Паэт просіць музыку стварыць мелодыю вясны, ужывае словы-рэаліі, што паказваюць на музычнасць – «смык», «струна», «скрыпка», «хор».

Масей Сяднёў санетам «Арфей» як бы падводзіць падрахункі набыткаў беларускай замежнай санетыстыкі ў гэтым плане:

Арфей – паэт, і сваім словам
умее свет заваражыць.
Спяваць на ліры азначае **быць**,
зноў нарадзіцца ў слове новым,
жывым заўсёды, адмысловым [9].

Разгледжаная тэндэнцыя схільнасці беларускай версіфікацыі да арфічных вобразаў, сімвалаў, атрыбутаў, аксесуараў дапамагае ўспрыняць нетрадыцыйную санетыстыку Валенціны Аколавай, якая, на нашу думку, не проста перасатварае фальклорныя матывы, стылізуе санеты (!) пад народныя песні, а няўтольна прагне раскрыць перад чытачом гармонію характава гордай случанскай зямлі, авеянай легендамі і паданнямі, перадаць непаўторнасць роднага слова праз родныя случанскія напевы, таму ў яе творчасці яскрава прасочваем сінтэз санета і песні.

Варта яшчэ сказаць пра такую з’яву ў беларускай санетыстыцы, як адраджэнне «духоўнага», набліжанага да псалма санета. У першай палове (і пачатку другой) ХХ стагоддзя да яго звярталіся Ул. Жылка, М. Сяднёў, А. Салавей, Я. Золак. Сёння гэта тэндэнцыя адраджаецца. Аўтар шматлікіх псалмоў Рыгор Барадулін стварыў блізкі да іх па змесце цыкл «Палыновыя санеты». Кантамінацыя хрысціянскіх і паганскіх традыцый, удалае ўвядзенне элементаў арфізму дапамагаюць паэту намаляваць рэальную, а не ўяўную карціну жыцця, дзякуючы чаму дадзены цыкл мае ўгрунтаваную змястоўную самадастатковасць і праўдападобнасць.

Такім чынам, беларуская паэзія санетным радком хутка навучылася перадаваць шматгранную палітру чалавечых пачуццяў – ад кахання (адна з асноўных тэмаў еўрапейскага санетарыя) да глыбокага трагізму (санет-рэквіем Н. Гілевіча «Асвенцым»). Па пафасе гучання беларускі санет можна падзяліць на некалькі групаў: гімнічныя (Э. Валасевіч «...О, мова матчына пявучая мая!...»), адычныя (Я. Сіпакоў, Алесь Салавей), элегічныя (Я. Сіпакоў), трагедычныя (Н. Гілевіч, Л. Шпакоўскі-Случанін), камічныя і іранічна-саркастычныя (Алесь Звонак, У. Паўлаў) і г. д. Але ўсе гэтыя групы не пазбягаюць ужывання арфічных прымет. Іншая справа, як гучыць напеў – радасна, ўзнёсла, іранічна ці з пэўнай доляй трагізму. Што ж тычыцца вобраза Арфея, то, відаць, яму наканавана бессмяротнае жыццё ва ўсіх нацыянальных літаратурах свету. Арфізм стаў вызначальнай асаблівасцю беларускай санетыстыкі, якая сама сабой закліканая служыць ідэям характава і ўзвышанасці. Таму беларуская версіфікацыя хутка і дасканалася засвоіла дадзе-

ную вершаваную форму, актуалізавала яе тэматычна і ўвяла разнастайныя стылістычныя прыёмы.

Вывучэнне праблемы арфізму як мастацкай традыцыі ў беларускай літаратуры, па-водле высновы знакамітага беларускага літаратуразнаўцы У. Конана, дапамагае зразумець унікальны беларускі феномен у гісторыі новаеўрапейскай літаратуры, а гэта – несумненнае паяднанне вобраза Арфея з вобразам паэта-прарока.

ЛІТАРАТУРА

1. Валасевіч Э. Палюсы: Лірыка і сатыра. – Мінск: Маст. літ., 1977. – С. 38–58.
2. Каваленка В.А. Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры. – Мінск, 1981.
3. Купала Я. Поўны збор твораў: У 9 т. – Мінск: Маст. літ., 1996. – Т. 2. – С. 122.
4. Лойка А. Грайна. – Мінск: Маст. літ., 1986. – С. 8.
5. Лосев А.Ф. Форма. Стыль. Выражение / Диалектика художественной формы. – М.: Мысль, 1995. – С. 208.
6. Пестрак П. На магіле Максіма Багдановіча. Зямля // Польша. – 1960. – № 6. – С. 77.
7. Сербантовіч А. Жаваранак у зеніце. – Мінск: Маст. літ., 1989. – С. 276–334.
8. Салавей А. Нятускная краса. – Нью-Ёрк – Мэльбурн: Беларускі інстытут навукі і мастацтва, 1982. – С. 8–292.
9. Сяднёў М. Арфей // Польша. – 1996. – № 2. – С. 83.
10. Хализев В.Е. Мифология XIX–XX веков и литература // Вестник Московского государственного университета. Серия 9. Филология. 2002. № 3.